

KUBICZA MÁRTA

MIT UTÁLUNK JOBBAN?

1. BEVEZETÉS

A XXI. század nagy kihívása a nyugati demokráciák számára, hogyan egyensúlyozzanak a különböző alapjogok biztosítása érdekében.¹ Miközben garantálni szeretnék a lehető legteljesebb mértékű szabadságot az emberek számára, bizonyos cselekedeteket nem hagyhatnak figyelmen és korlátozáson kívül.² Az egyensúly alapjának megteremtéséhez az egyik legfontosabb kérdés azt eldönteni, hogy mit utálunk jobban? A gyűlölködést (legyen az rasszizmus, antiszemitizmus, iszlamofóbia, xenofóbia, homofóbia stb.) vagy más szabadságok elnyomását jelentő korlátozását ezen megnyilvánulásoknak.

A gyűlölet-bűncselekmények, köztük a gyűlöletbeszéd sem napjaink szülőtte, viszont korunk technológiai fejlődése hozzájárult ahhoz, hogy egyre nagyobb körben legyen ismert a fogalom. Sajnos épp ez a technológiai fejlődés az, ami nem csak a fogalom megismerését segítette elő, de maguknak a gyűlölet-bűncselekményeknek az elszaporodását is megkönnyítette. Az Internet mindazon tulajdonságai, mint a gyorsaság, a könnyű hozzáférhetőség, a határtalanság és a relatív olcsóság, amely egy átlagember életét megkönnyítik, a gyűlöletcsoportok munkáját is egyszerűbbé teszik.

A különböző gyűlöletcsoportok az elmúlt időszakban „hirdetési felületnek” használják az Internetet.³ Ez nem meglepő, tekintettel arra, hogy így minden általuk feltöltött információ tömegeket érhet el pillanatok alatt szinte ingyen. Az ilyen weboldalak terjedésének megfékezését nemcsak az nehezíti meg, hogy amint egy oldalt lekapcsolnak, kettő másikat indítanak el helyette, hanem az is, hogy az Amerikai Egyesült Államok (USA) európaiktól eltérő gyűlöletbeszéd-szabályozása, illetve annak hiánya⁴ szabad utat enged az ilyen internetes tartalmak meg többszöröződésének.

Miben áll a különbség a gyűlöletbeszéd amerikai és európai megítélésében? Lehet-e sikeresen korlátozni a gyűlöletbeszéd-tartalmú oldalak elérését, ki és milyen módszerekkel korlátozhatja azt? Van-e ok-okozati összefüggés a gyűlöletbeszéd és a különböző gyűlölet-bűncselekmények között? Arra a kérdésre keresem a választ, hogy ha köthetőek gyűlölet-bűncselekmények az online gyűlöletbeszéd-tartalmakhoz, akkor az amerikai vagy európai szabályozás tekinthető-e sikeresebbnek, azaz a szigorúbb szabályozási környezet kevesebb csatolt bűncselekményt eredményez-e, és visszaszorítja-e a gyűlöletbeszéd terjedését?

Az USA és az európai országok gyűlöletbeszédhez való hozzáállása eltérő képet mutat.⁵ Ehhez nagyban hozzájárul mind az országok történelme, szociális-kulturális közege,⁶ mind pedig az USA Legfelső Bíróságának, és az európai bíróságok, legfőképp a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) ítélkezési gyakorlata. Az amerikai gyakorlat szinte mindig a szólásszabadság védelme mellett tette le a voksát,⁷ míg az EJEB a gyűlöletbeszéd-ellenesség védőbástyája.⁸

Céлом bemutatni, hogy a gyűlöletbeszéd szélsőséges szabályozása milyen hatással lehet a társadalomra, és hogy az online gyűlöletbeszéd-tartalmak mindenki számára megfelelő mértékű korlátozásához idővel közös nevezőre kell helyezkedni, hiszen hiába a szigorú európai szabályozás, ha más országok, például az USA szabályozása táptalajt nyújt ezen oldalak szaporodásához.

2. MI IS AZ A GYŰLÖLETBESZÉD?

Mivel a gyűlöletbeszédnek nincs egységes definíciója, így a továbbiakban gyűlöletbeszédnek fogok tekinteni minden olyan írásbeli és szóbeli kommunikációt, amelyben a beszélő a társadalom faji, etnikai, vallási, ideológiai vagy nemi csoportjairól,⁹ azok egyes tagjairól, a tagok csoporthoz való vélt vagy valós tartozásukra tekintettel közöl olyan véleményt, amely sértheti a csoport tagjait és az adott közösségben félelmet kelthet.

Egységes definíció megalkotására véleményem szerint azért sem került még sor sem állami, sem pedig nemzetközi szinten, mert mindenhol mást jelent a sértő kifejezés, országonként változik az ingerküszöb.¹⁰

3. OFFLINE GYŰLÖLETBESZÉD – ELTÉRŐ MEGOLDÁSOK?

Ahogy a bevezetőben utaltam rá, nem egységes a hozzáállás a beszédek megítélésében a két kontinensen, az alábbiakban problémakörönként fogom bemutatni, hogy milyen megoldást választottak a vizsgált országok ezek kezelésére, illetve azt, hogy az amerikai Legfelső Bíróság által kidolgozott elveket hogyan ágyazták be másutt a jogalkalmazásba.

3.1. A támadó szavak és a megfélemlítés

Egy képzeletbeli megengedett beszéd¹¹ – gyűlöletbeszéd skála közepén helyezhetjük el az ún. *támadó szavakat* használó megfélemlítéseket, amelyek még nem érik el a tiltást megkövetelő szintet, de nem is vehetők egy kalap alá a megengedett beszéddel.

Az USA-ban már az Első Alkotmánykiegészítés megjelenése utáni évtizedben is hoztak szóláskorlátozó jogszabályt,¹² az 1940–50-es évek Legfelső Bírósági döntései pedig tovább korlátozták, ki mit mondhat. Ezen időszak két híresebb perében, a *Chaplinsky v. New Hampshire*¹³ és a *Beauharnais v. Illinois*¹⁴ esetekben mondta ki a bíróság, hogy a támadó szavakat és csoportok rágalmozását nem védi ez Első Alkotmánykiegészítés.¹⁵ Viszont a *Virginia v. Black*¹⁶ ügyben a bíróság leszögezte, hogy az olyan jogszabály, amely kimondja, hogy a kereszttegetés *prima facie* megfélemlítő, alkotmányellenes, mert túl azon, hogy a bizonyítási teher a vádlottra hárult, minden esetben bizonyítani kell, hogy az adott cselekvés valóban alkalmas volt-e megfélemlítésre.

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (EJENY) a különböző szabadságjogok deklarálásán felül kimondja, hogy tilos mindenfajta diszkrimináció, ám az első lépést a gyűlölet-bűncselekmények pönalizálásának irányába csak az 1965-ös Nemzetközi Egyezmény a Faji Megkülönböztetés Valamennyi Formájának Kiküszöböléséről (NEFM) névre keresztelt Egyesült Nemzetek Szövetsége (ENSZ) egyezmény tette meg. A NEFM *expressis verbis* kimondja, hogy a részes államok kötelezően büntetni rendelkeznek minden olyan tevékenységet, amely „a faji felsőbbrendűsége vagy gyűlöletre alapozott eszmék terjesztését, [...]”. Szintén az ENSZ égisze alatt született meg 1966-ban a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (PPJNE), amelynek nővuma, hogy kitér a nemzeti, vallási és nyelvi kisebbségekre is.

Hogy mit tekint a strasbourgi bíróság gyűlöletbeszédnek, azt a *Gündüz v. Turkey*¹⁷ esetben fejtette ki, ahol az EJEB megállapította, hogy mivel nem történt erőszakra felhívás, így a GÜNDÜZ által tett kijelentések nem minősülnek gyűlöletbeszédnek.¹⁸ A *Garaudy v. France*¹⁹ ügyben viszont az EJEB be sem fogadta GARAUDY kérelmét a mű revizionista volta miatt, mondván az teljes mértékben ellentétes az EJEB-ben lefektetett értékekkel.²⁰

Kubicza Márta – PPKE JÁK jogász szak V. éves hallgató, az MRG Europe munkatársa.

Az Egyesült Királyságban az 1930-as évek szélsőséges mozgalmainak megfékezése érdekében született meg 1936-ban a Public Order Act,²¹ de a diszkrimináció tilalmának felállítására jogalkotási szinten az első próbálkozás az 1965. évi Race Relations Act²² elfogadásával történt. Az 1986. évi Public Order Actben szankcionálásra került a faji alapú gyűlölet, valamint a gyűlöletkeltés is.²³ Az 1988. évi Malicious Communications Act²⁴ pedig büntetni rendeli, ha valaki azzal a szándékkal küld levelet másnak, hogy a benne tett támadó, sértő vagy hamis információval a címzettet megfélemlítse.²⁵ A 2006. évi Racial and Religious Hatred Act²⁶ bevezetésével egyfelől a keresztények elvesztették az addig *common law* alapon létező védelmüket azzal, hogy a blaszfémiát kivette az új jogszabály a szabályozási körből, másfelől pedig a megfélemlítést keltő szavak vagy viselkedés csak szabálysértésnek minősülnek, míg a bűncselekmény megvalósításához vallási gyűlölet szítására van szükség.²⁷ Persze kérdéses, hogy lehet-e egyáltalán úgy szítani vallási gyűlöletet, hogy az ne ütközzön a már 1986 óta létező Public Order Actbe.²⁸

A Britain First mozgalom vezetőjét, Paul GOLDINGot 450 font pénzbüntetésre ítélték, mert a Public Order Actbe ütközően katonai ruházatban keresztrel és bibliával masírozott végig több brit város utcáin: Lutonban mecsetekben imádkozó embereknek nyomtak bibliát a kezükbe,²⁹ egy londoni *halal* hentesboltban pedig azt vágták a vevők fejéhez, hogy ha ott vásárolnak, azzal a terrorizmust támogatják.³⁰

2010-ben hozta meg a brit parlament az emberek közötti egyenlőségről szóló Equality Actet,³¹ amely négy korábbi törvény összefoglalásaként³² kiterjed a szexuális és a faji alapú diszkrimináció, valamint a nemi alapon történő, és a fogyatékkal élők megkülönböztetésének tilalmára is.

A II. világháború előtti kontinentális nyugat-európai sajtó egészen másfajta benyomást keltett, mint manapság. Franciaországban a harmadik köztársaság idején megjelenő L'Antijuif, illetve német „párja”, a nemzetiszocialista Der Stürmer hetilapok már címeikből megítélhetően sem voltak nyitottak minden közösség felé³³ – a L'Antijuif nyíltan antiszemita lap volt,³⁴ a Stürmer pedig ezenfelül antikommunista, antikapitalista és katolikusellenes írásokat is közölt.³⁵ Ugyan csekély számban, de születtek törvények a különböző gyűlöletbeszéd-tartalmak megfékezésére, ezek inkább csak a kísérlet szintjéig értek el és egytől egyig hatástalannak bizonyultak.³⁶

Az egyik legkorábbi szabályozás felállítására az öreg kontinensen Franciaországban került sor. Ugyan egy 1822. március 25-én kelt törvény már büntetni rendelte azon kijelentéseket, amelyek nyilvánosan próbálták megzavarni a rendet azzal, hogy bizonyos társadalmi osztályokhoz tartozó emberek ellen uszítottak,³⁷ mégis a franciák első gyűlöletbeszédet is tiltó jogszabálya az 1939. évi ún. Marchandeaurendelet volt, amely tiltott minden olyan faji, vallási és származási alapú rágalmozást és sértést, amely a lakosság körében gyűlölet kiváltására alkalmas. A Vichy-kormány a rendeletet hatályon kívül helyezte, de azt a II. világháborút követően újra hatályba helyezték.³⁸ Majdnem három évtizeddel később, a NEFM aláírásának követelményeként született meg az 1972. évi 72-546. számú ún. Pleven-törvény a faji, nemzetiségi, vallási alapú erőszak és a rasszizmus elleni harcra.³⁹ A Gayssot-törvény⁴⁰ néven elhíresült 1990-es francia jogszabály a francia Büntető Törvénykönyv és az 1881. évi sajtótörvény egyes szakaszainak módosításával büntetni rendeli a rasszista, holokauszt-tagadó, revizionista és xenofób eszmék terjedését.⁴¹ A törvény annyira szigorú, hogy miután egy egyetemi professzor tiltakozását fejezte ki a törvény által igencsak korlátozott szólásszabadsága védelmében, a francia alkotmánybíróság is megvizsgálta a jogszabály szövegét, amelyet végül rendben talált.⁴²

Az 1950–60-as évek filmszereplője, Brigitte BARDOT már öt ízben állt bíróság előtt a franciaországi muszlim és homoszexuális⁴³ közösségek megsértéséért, amit az olyan kijelentéseivel ért el, mint például „a lakosság, amely az orrunknál fogva vezet bennünket és tönkretesz minket és az országunkat is”,⁴⁴ illetve az *Un Crie dans le Silence* című könyvében emlegetett guillotine visszaállítása.⁴⁵ Legutoljára 2008-ban ítélték két hónap felfüggesztett szabadságvesztésre és 15 000 euró pénzbüntetés megfizetésére közösség tagja elleni uszításért.⁴⁶

A holokauszt-tagadó Jean PLANTIN ellen a nyomozás megindítását a LICRA⁴⁷ kezdeményezte, miután PLANTIN az *Akribieia* című folyóiratban közzétett írásában megkérdőjelezte a zsidók gázkamrákban történő kiirtását a náci koncentrációs táborokban. PLANTIN első fokon 10 000 frank megfizetésére és hathónapnyi felfüggesztett szabadságvesztésre ítélte a bíróság, majd a fellebbviteli bíróság az elsőfokú ítéletet hathónapnyi letöltendő szabadságvesztésre változtatta meg. Végül a Semmítőszék megsemmisítette a másodfokú döntést, így maradt a felfüggesztett büntetés.⁴⁸

A német büntető törvénykönyv a Harmadik Birodalom létrejöttével teljes átalakításon esett keresztül, kihúzták belőle a *nullum crimen sine lege* elvet, cserébe bevezették az analógia használatát. Ezeket a változtatásokat a II. világháború után megsemmisítették, és több módosítás útján megszületett a ma is hatályos büntető törvénykönyv, amely a 86 és 86a szakaszok értelmében⁴⁹ büntetni rendel minden olyan tevékenységet, szimbólum használatát, emléktárgyak kereskedelmét stb. amelyek a nemzetiszocialista eszmékhez kapcsolhatóak.⁵⁰ A német büntető törvénykönyv ezenkívül még két másik ponton is korlátozza a gyűlöletbeszédet: a 130. § (1)–(2) bekezdésekben.⁵¹ Ily módon nem került Németországban forgalomba a Wolfenstein 3D játék, amely ugyan a náciakat elenségként állítja be, mivel azonban nemzetiszocialista szimbólumokat ábrázol, így a fenti törvény értelmében a forgalmazását be kellett tiltani.⁵²

Magyarország történelme nem tette lehetővé, hogy egy kvázi lineáris jogfejlődés menjen végbe a szólásszabadság területén, az éppen hatalmon lévők mindig eszköznek tekintették a szólásszabadságot, vagy éppen a cenzúra bevezetését.⁵³

Már a Csemegi Kódexben megfogalmazásra került, hogy büntetendő az, aki „valamely osztályt, nemzetiséget vagy hitfelekezetet gyűlöletre a másik ellen [...] izgat”.⁵⁴ Ahogy másutt is, úgy nálunk is az éppen aktuális történésekkel karöltve változott a büntetőjog, így a viharos XX. században leginkább az állam biztonságát⁵⁵ tartotta a jogalkotó szem előtt, egyedül az 1948. évi XLVIII. törvénycikk hozta vissza a nemzeti, nemzetiségi és felekezeti érzület büntetőjogi védelmét.⁵⁶

A 1978. évi Btk. az izgatás tényállásának megvalósulásához azt is megkívánta, hogy az elkövetőnek kifejezett szándékában álljon a gyűlöletkeltés. Ha ezt a szintet mégsem érte el az elkövető magatartása, akkor a közösség megsértéséért vált büntethetővé.⁵⁷

A rendszerváltáskor a jogállami garanciák megteremtése érdekében szükségessé vált a Btk. egyes részeinek módosítása: az 1989. évi XXV. törvénnyel került módosításra 269. § is, amelynek új szövege értelmében büntetendő lett az, aki „nagy nyilvánosság előtt a magyar nemzet, valamely nemzeti, etnikai, faji, vallási csoport vagy a lakosság egyes csoportjai ellen gyűlöletre uszít”. Későbbi módosításokkal helyet kapott rögtön a következő szakaszokban az önkényuralmi jelképek használatának, illetve a nemzetiszocialista és kommunista rendszerek bűneinek nyilvános tagadásának tilalma is. A 2013. július 1-jén hatályba lépett új Btk. vonatkozó részének szövege annyiban módosult, hogy a felsorolásba felvette a „különösen fogyatékosra, nemi identitásra, szexuális irányultságra tekintettel”⁵⁸ részt.

A SZABÓ Albert ügyében⁵⁹ született, és mind a 30/1992 ABH-t *félreértelmező, illetve a közösség elleni izgatás tényállását leszűkítő* BH 1997.165. számú eseti döntés felmentette a vádlottat, arra hivatkozva, hogy „a vádlott kijelentései [...] az uszítás határait súrolták, de nem lépték túl azt, mert gyűlölet keltésére esetleg alkalmasak voltak, de nem ingereltek aktív gyűlöletre.”⁶⁰

2010-ben viszont a Kúria elvi határozatban döntött azon ügyben, amelyben a bíróság katonai tanácsa egy őrmestert 90 000 forint pénzbüntetésre és lefokozásra ítélt azért, mert egy 1916-ban megjelent, a cigányság elleni gyűlöletre uszító cikket akasztott ki a falújságra. A kiakasztott cikk a bíróság szerint alkalmas volt gyűlölet keltésére, különösképpen, hogy az alakulatban roma származású katonák is szolgáltak.⁶¹

3.2. A *clear and present danger* doktrínája

A megengedett beszéd-gyűlöletbeszéd skála egyik végén a gyűlöletbeszéd áll, amelyet – bizonyos esetekben – az USA-ban is korlátoznak.

Az USA-ban a szükséges követelmény, hogy az adott beszéd erőszakra ösztönző⁶² legyen. Hogy mi minősül eléggé ösztönzőnek az kevésbé tisztázott, mindenesetre, ahogy azt Holmes bíró a *Schenck v. United States*⁶³ ügyben megfogalmazta, az, amely „egyértelmű és valós veszélyt jelent.”⁶⁴ Ugyanezt a *clear and present danger* standardot alkalmazta a Legfelső Bíróság az *Abrams v. United States*⁶⁵ esetben is, kimondva, hogy a vádlott által terjesztett szórólapok a kormány erőszakos megdöntésére buzdították.

A fenti követelmény minősítésére alkalmazta az amerikai bíróság az ún. mérlegelő tesztet azt megállapítandó, hogy „egy adott kategóriába eső beszéd élvez-e az első alkotmánymódosítás védelmét vagy sem, annak függvényében, hogy mi az adott beszéd értéke annak társadalmi költségével szemben.”⁶⁶ Az *United States v. Stevens*⁶⁷ ügyben alkalmazott alkotmányossági tesztet végül elvetette az Legfelső Bíróság, mondván „[e]gy szabadon lebegő teszt alkalmazása annak eldöntésére, hogy megáll-e az első alkotmánykiegészítés, [...] megdöbbentő és veszélyes.”⁶⁸

A jelenleg is alkalmazott ún. *Brandenburg* tesztet, vagy fenyegető törvénytelen akció⁶⁹ tesztet a *Brandenburg v. Ohio*⁷⁰ ügyben alkalmazta először a Legfelső Bíróság. E teszt értelmében a beszélőt nem védi az Első Alkotmánykiegészítés, ha annak szándéka olyan törvénytársítás előidézése, amelynek bekövetkezése mind fenyegető, mind pedig valószínű.⁷¹

A II. világháború után az Egyesült Királyságban európai szinten elég hamar kihívásokkal szembesült a jogalkotó. A szigetország területére az 1950-es években nagyszámban települtek át a Karib-térségből bevándorlók, aminek következményeként megjelentek az első rasszista-szélsőséges csoportosulások, mint például a *White Defence League* és a *Union Movement*. Az 1958-as *Notting Hill-i* lázadásorozat végeztével a bíróság példaértékű ítéletet hozott, amikor fejenként négy év végrehajtandó szabadságvesztésre ítélt kilenc fehérbőrű férfit.⁷²

Franciaországban 2015-ben az élet bizonyította, hogy egy karikatúra is lehet veszélyes. A *Charlie Hebdo* szerkesztőségében történt vérengzés nemcsak annak tragédia volta miatt kiemelendő, hanem azért is, mert az itt nem a gyűlöletbeszéd kiadója követett el gyűlölet-bűncselekményt, hanem annak az érintettje.⁷³

Drezdában egy játszótéren alakult ki szóváltás egy orosz–német férfi, Alexander W. és egy egyiptomi származású anyuka között, amikor a férfi nem engedte a nő kisfiának, hogy az unokahúga mellett hintázzon, mondván nem szeretné, ha az unokahúga terroristákat látna. A nő rágalmozás miatt pert indított a férfi ellen, aki a bírósági tárgyaláson 16 késszúrással végzett az asszonnyal. Alexander W.-t, aki bevallotta, hogy tiszta szívből gyűlöli a nem európaiakat és a muszlimokat, életfogytiglani szabadságvesztésre ítélt a drezdai regionális bíróság.⁷⁴

A *clear and present danger* mércéjét hazánkban az Alkotmánybíróság (AB) a 18/2004. (V. 25.) számú határozatával vezette be.⁷⁵ Az AB véleménye szerint az „uszítás” szó „izgatás”-ra való lecserélése alacsonyabban húzza meg a korlátozás küszöbét, és azzal sem értett egyet, hogy azonosítható sértett nélkül is büntethető legyen az emberi méltóság megsértője.⁷⁶ A *clear and present danger* mérce még önmagában sem jelent egyértelmű határokat, a helyzetben csak rontott a BH 2011.242. számú eseti döntés, amely különböző régebbi döntések mixtúrájaként értelmezhető, és amelynek hozományaként a hatóságok által alkalmazott mérce mértéke meghatározhatatlanná vált.⁷⁷

Az egyik leghíresebb gyűlöletbeszédhez köthető hazai per POLGÁR „TOMCAT” Tamás egyik írásához köthető.⁷⁸ TOMCAT ezen ügyben a Fővárosi Törvényszék enyhítette az első fokon eljáró bíróság ítéletében meghatározott öt évre felfüggesztett egy éves szabadságvesztést, így a bloggernek csak ötven nap közérdekű munka lett a

büntetése. Mindkét bíróság megállapította, hogy TOMCAT volt a weboldal szerkesztője és üzemeltetője, így arra való hivatkozását, hogy szerzősége nem megállapítható, a bíróságok figyelmen kívül hagyták. Mindkét bírói fórum kiemelte, hogy egy demokratikus jogállam egyik alapja a szólásszabadság, de ez nem fajulhat el az uszításig, főleg olyan társadalmilag kiélezett időkben nem, amelyeket ma élünk.⁷⁹

A másik nagy port kavart ügy előzménye az volt, amikor a Hatvanégy Vármegye, a Betyársereg és a Szébb Jövőért Polgárőr Egyesület demonstrációt szervezett Devecser romák lakta részén. A szónokok (TYIRITYÁN Zsolt, TOROCZKAI László és LÁSZLÓ Attila) több olyan rasszista kijelentést is tettek – „eltaposuk azt a jelenséget, amit ki kell irtani az életterünkéből”,⁸⁰ „ki kell söpörni az összes szemetet az országból, lázadni kell, és el kell zavarni a bűnözőket, akik élőködnek”⁸¹ –, amelyek már önmagukban alkalmasak megfélemlítésre. A demonstráció tettelegességig fajult: páran kövekkel és betondarabokat dobáltak az egyik ház udvarán tartózkodó helyiekre. Az ügyben a rendőrség arra hivatkozva nem folytatott le nyomozást, hogy „a beszédekben elhangzottak egy része sértő lehet a cigányságra nézve, amely erkölcsileg ugyan kifogásolható, de a büntetőjog eszközeivel nem szankcionálható.”⁸² Az Alapvető Jogok Biztosa jelentésében kifejti, hogy a rendezvényen elhangzott felszólalások alkalmasak lehetnek a roma lakosság elleni gyűlöletkeltésre, amit alátámasztani látszik a beszédek utáni kódobálás is.⁸³ A könnyű testi sértés miatti nyomozásban végül egy személyt sikerült beazonosítania a rendőrségnek, őt a bíróság első fokon csoportosan elkövetett közösség tagja elleni erőszak garázda alakzata miatt tíz hónap két év próbaidőre felfüggesztett szabadságvesztésre ítélte.⁸⁴

Ifj. HEGEDŰS Lórántot az elsőfokú bíróság a *Brandenburg* tesztet alkalmazva egy év hat hónap három év próbaidőre felfüggesztett szabadságvesztésre ítélte, mert mint indokolásában kimondta „nem a véleménynyilvánítás szabadságával él, hanem gyűlöletre uszít az, aki erőszakos cselekedetre, [...] hív fel akkor, ha a veszély nem csupán feltételezett, hanem a veszélyeztetett jogok konkrétak, és az erőszakos cselekedet közvetlenül fenyeget.”⁸⁵

3.3. Minden(ki)nek ára van?

Nemcsak a büntetések mivolta, de azok mértéke is eltérő a két kontinensen. Míg az USA-ban leginkább civiljogi felróhatóság, addig Franciaországban, Németországban és Magyarországon is büntetőjogi felelősség kerül általában megállapításra. Franciaországban egy 1972-es⁸⁶ jogszabálynak köszönhetően nemcsak a gyűlöletbeszédet, de a diszkriminációt is büntetőjogi szankciókkal sújtják, bár ezen ítéletek általában csak felfüggesztett szabadságvesztés-büntetést jelentenek és csak kártérítés megfizetésére kötelezik az elkövetőt, annak mértéke általánosságban alacsonyabb az USA-ban megítélt kártérítések összegénél.⁸⁷

3.4. Változó tendenciák

Nemcsak az amerikai Legfelső Bíróság ítéleteiben figyelhető meg elmozdulás: a Pew Research Center (PRC) felmérései alapján a 18–34 éves lakosság kétötöde tartaná kívánatosnak a szólásszabadság bizonyos mértékű korlátozását.⁸⁸

A gyűlöletbeszéd elutasítottsága az USA-ban

1. ábra – A gyűlöletbeszéd elutasítottsága életkor szerinti megoszlásban (PRC, 2015)

Arra vonatkozóan, hogy végső soron a gyűlöletbeszéd szankcionálása visszaszorítja-e a gyűlöletbeszéd térhódítását, és „megszüli-e a világbékét”, több elképzelés is létezik. DERSHOWITZ szerint éppen ellentétes hatást ér el a gyűlöletbeszéd korlátozása, SUK szerint viszont minden nyomozás, büntetőeljárás alkalmával a nemzet egészét kívánják emlékeztetni arra, hogy ilyen tragédiák megtörténtek;⁸⁹ bár tény, hogy a tárgyalások egy sokkal nyíltabb és közvetlenebb platformot szolgáltatnak ezen nézetek bemutatására.⁹⁰

Ugyan az adott ország történelme is befolyásolja a gyűlöletbeszéd szabályozását, viszont kérdésként vetődik fel, hogy meddig?⁹¹ Ha már nem lesz egy holokauszt-túlélő, vagy olyan, aki élt a kommunizmus alatt, akkor a tiltott önkényuralmi jelképek használata sem lesz már büntetendő, egyáltalán lesz még ez a fogalom?⁹²

4. ONLINE GYŰLÖLETBESZÉD

Ahogy a könyvnyomtatás és a sajtó megjelenése is nagy hatással volt kora társadalmára és ezzel együtt idővel a jogalkotókra is, úgy a XXI. században az Internet is újabb kihívások elé állítja, és a szabályozás kontra szabadság újragondolására készíti őket.⁹³

A PRC 2015-ös felmérése szerint az USA teljes népességének 84%-a használja rendszeresen az Internetet.⁹⁴ Ennél valamivel alacsonyabbak az európai mutatók, nálunk a kontinens teljes lakosságának csak a 73,5%-ának van hozzáférése az Internethez.⁹⁵ Az Internet térhódításával folyamatosan nő az online gyűlöletbeszéd-tartalmú oldalak száma: 2014-ben több mint 30 000 ilyen oldal volt megtalálható a világhálón.⁹⁶ A Southern Poverty Law Center (SPLC) 2015. évi beszámolója alapján csak az USA-ban 2014-ről 2015-re 14%-os növekedés figyelhető meg a gyűlöletbeszéd-tartalmú oldalak számában.⁹⁷

Az Interneten terjedő gyűlöletbeszéd-tartalmak azért is veszélyesebbek a „hagyományos” kiadású beszédekénél, mert nagyobb tömegekhez juthatnak el kevesebb idő alatt,⁹⁸ ráadásul az adott beszéd törlése sem jelent feltétlenül végleges megoldást, hiszen az addig eltelt idő alatt számos olvasója adhatta tovább, menthette le és terjeszthette azt más platformokon.⁹⁹ A Cairns v. Modi¹⁰⁰ ügy kapcsán állapította meg a brit Fellebbviteli Bíróság, hogy az Internetnek és a közösségi médiának hála minden információ gyorsabban terjed, ezért a becsületsértési ügyek problematikájának mértéke is folyamatosan nő.¹⁰¹

Mivel az Internet tartalmát tekintve nem tartozik egy hivatal fenntartás alá, nincs egy kifejezett szervezet, amely ellenőrizhetné a világhálón megjelenő valamennyi bejegyzést, így a gyűlöletbeszéd-tartalmak gondtalanul szaporodhatnak. Egyes országok beavatkozása közel sem elégséges az ilyen oldalak és bejegyzések megfékezéséhez, hiszen hiába kapcsolják le ezeket a honlapokat, ha azok akár migrálással, akár pedig webtárhely szolgáltatással továbbélhetnek.¹⁰²

Az Internet adta anonimitásnak köszönhetően a gyűlöletbeszéd-tartalmú bejegyzések írói ellen is szinte lehetetlen fellépni, azok az országok, amelyek ezt mégis megpróbálják, gyakorlatilag szelmalomharcot vívnak. Adott a feltételezés, hogy ha a honlapok ki tudják kerülni a korlátozásokat áttelepüléssel, akkor a hazai felhasználók elérhetőségének korlátozásával meg lehetne gátolni, hogy az adott állam által nemkívánatosnak minősített honlapokat a lakosság elérhesse. Azonban ez a módszer is csak azoknál a felhasználóknál vezethet eredményre, akik nem próbálják meg egy teljesen legálisan működő VPN szolgáltatón keresztül elérni ezen oldalakat. Joghatóság hiányában pedig egy ország sem képes végérvényesen meggátolni a lakosságát a kifogásolt oldalak elérésében.¹⁰³

4.1. Az online gyűlöletbeszéd korlátozása

Az online tartalmak szabályozásának alapját is a fent említett nemzetközi egyezmények és jogszabályok alkotják. Az ENSZ Emberi Jogi Tanácsának 34. számú általános kommentárjában tért ki külön az online tartalmakra és értelmezte a PPJNE általános rendelkezéseit. A kommentár megfogalmazásában a PPJNE 19. cikkét az internetes gyűlöletbeszéd-tartalmakra nézve úgy kell alkalmazni, hogy egy-egy gyű-

löletbeszéd tartalmú, vagy a kormányzattal szemben kritikus hangnemet megütő írás miatt ne kelljen a teljes oldalt/szolgáltatást megszüntetni.¹⁰⁴ Az ENSZ Üzleti és Emberi Jogi Vezérelveiben¹⁰⁵ foglaltak az internetes tartalmak szolgáltatóira annyiban vonatkoznak, hogy ahogy az üzleti élet más szereplőinek is kötelességük tiszteletben tartani az emberi jogokat, úgy nekik is meg kell felelniük ezen előírásoknak, azaz biztosítaniuk kell a megfelelő intézkedések megtételét például a gyűlöletbeszéd-tartalmak szűrésében.¹⁰⁶ Az ENSZ 2012-es Rabati Akciótervében nem határoz meg konkrétumokat a felmerülő problémák (gyűlöletbeszéd–szólásszabadság és eltérő jogszabályi környezetek összeütközése) kezelésére, inkább csak a nemzetek közötti kooperációt és a nemzetközi standardok kidolgozását és átvételét szorgalmazza.¹⁰⁷ Az akcióterv nagymértékben támaszkodik a három évvel korábban az Article 19 civilszervezet irányításával kidolgozott, a jogalkotókkal és a jogalkalmazókkal szembeni elvárásokat megfogalmazó Cambridge-i Elvekre.¹⁰⁸

Az angol szakirodalom a rágalmazásnak/becsületsértésnek két fajtáját különbözteti meg, ezek pedig a *libel* és a *slander*. Előbbi az írott, míg utóbbi a szóbeli rágalmazást fedi, és bár ez az elhatárolás egyértelműnek tűnik, az Internet világában ezek a válaszvonalak kezdenek elmosódni.¹⁰⁹ A Smith v. ADVFN¹¹⁰ ügyben, egy online fa-liújságon megjelent bejegyzésekről állapította meg a bíróság, hogy azok hiába írott formában jelentek meg, *slandernek* minősülnek.¹¹¹

A Communications Decency Act (CDA)¹¹² 230. szakaszának értelmében az USA-ban nem terheli felelősség az interaktív számítógépes szolgáltatások szolgáltatóját mások által elhelyezett tartalomért. Ez az elv érvényesült a Doe II v. MySpace Inc.¹¹³ esetben is, amelyben kimondta a bíróság, hogy a MySpace nem tehető felelőssé azokért a tartalmakért, amelyeket a felhasználói tesznek közzé a felületén.¹¹⁴

A brit Defamation Act 2013-as vérfriessítése¹¹⁵ bevette szabályozási körébe az internetes oldalakat is, viszont olyan módon, hogy ha az oldal üzemeltetője bizonyítja, hogy nem ő helyezte el a sérelmezett tartalmat az oldalán, mentesül a felelősség alól, kivéve, ha bejelentés ellenére sem távolították el a kifogásolt tartalmat.

Az Európai Unió Audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelve (AVMS irányelv) eddig csak a hagyományos televíziós és a *video on demand* (VoD) szolgáltatásokat szabályozta, viszont az új AVMS irányelv tervezetbe bekerült mind a videó-megosztó oldalak szabályozásának kérdése, mind pedig a gyűlöletbeszéd tilalma, valamint a származási ország elve, azaz a joghatóság kérdése az Európai Unión belül rendeződni látszik.¹¹⁶

A szerkesztői/kiadói felelősség tekintetében a CDA-tól és a Defamation Acttól eltérő képet mutat a hazai szabályozás: Magyarországon az internetes kommentért az Mttv.¹¹⁷ és az Smtv.¹¹⁸ alapján nem,¹¹⁹ de a bírói joggyakorlat szerint felelősséggel tartoznak az oldal üzemeltetői.¹²⁰

Az online média térhódításával két olyan döntés is született, amelyeknek alapja egymáshoz nagyon hasonló volt, viszont a strasbourgi ítélet teljesen másképp hangzik az ész, valamint a magyar esetben. A Delfi AS v. Estonia¹²¹ és a maratoni hosszúságúra nyúlt Index.hu Zrt. (Index) és Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete (MTE)¹²² a magyar állammal szemben megnyert pere közötti különbség abban rejlik, hogy – holott mindketten alkalmazták a *notice-and-takedown* elvet – amíg a Delfi-ügyben a társaság vezetője elleni gyűlöletbeszédnek minősülő kommentek jelentek meg az oldalon és azok csak a sértett kérésére kerültek törlésre hat héttel később, addig az Index–MTE esetében egy társaság szolgáltatásáról nyilvánítottak véleményt a hozzászólók, amelyeket maga az Index távolított el a tudomásszerzést követően azonnal. Ezenfelül kiemelendő még az ítéletek azon különbségtétele is, hogy a Delfi profitorientált, míg az MTE nonprofit szervezetként működik.¹²³

A fenti döntéstől függetlenül az Index–MTE ügyben született 19/2014. (V. 30.) AB határozat érvényben maradt, így ez alapján a mai napig felelősségre vonhatóak a kommentekért az internetes híroldalak.

Mivel a fentiek után sincs önálló szabályozás az online gyűlöletbeszéd-tartalmakra nézve, így ilyen esetekben is a „régis szabályo-

kat” húzzák rá az új ügyekre,¹²⁴ valamint az offline szabályozás ki-terjesztő értelmezésével próbálnak megoldást keresni az online problémákra.

4.2. Közösségi média

A különböző közösségi média oldalak, mint a Facebook és a Twitter, illetve olyan szolgáltatók, mint a Google külön-külön megfogalmazták, mit tekintenek gyűlöletbeszédnek, és azok megjelenését hogyan szankcionálják.

A Facebook közösségi alapelvei között tételesen felsorolja, mit tekint gyűlöletbeszédnek: minden olyan tartalmat, amely támadást intéz mások ellen faji, etnikai és vallási hovatartozásuk, származásuk, nemi irányultságuk, társadalmi nemük, nemi azonosságuk vagy súlyos fogyatékoságuk, betegségük miatt.¹²⁵ Illetve a felhasználó vállalja, hogy nem kényszerít, félemlít meg vagy zaklat más felhasználót, nem tesz közzé olyan tartalmat, amely gyűlöletbeszéd, fenyegető, erőszakot ösztönző, durva vagy indokolatlan erőszakot tartalmaz.¹²⁶ A *notice-and-take-down* elvet alkalmazza a Facebook is, ha egy-egy bejegyzést/oldalt többen is „jelentenek”, akkor az üzemeltető megvizsgálja a jelentett tartalmat, és ha azt valóban sértőnek találja, eltávolítja. Az oldal üzemeltetője a közösségi alapelveknél külön kiemeli, hogy az anonimitás felbátorítja a felhasználókat, így mindent megtesznek azért, hogy a felhasználók a saját nevükkel tudjanak csak regisztrálni. Ez utóbbit talán kicsit túlzásba is viszik: többen panaszkodtak arra, hogy miután álnév használata miatt valaki jelentette őket, a szolgáltató nemes egyszerűséggel kizárta a jelentett felhasználókat, akiket csak úgy engedett újra bejelentkezni, ha bemutatták valamilyen fényképes igazolványukat.¹²⁷

A Facebookon sok esetben nem egyes felhasználók falain, hanem ún. oldalakon jelennek meg gyűlöletbeszéd-tartalmú bejegyzések. Az üzemeltető ezzel kapcsolatban annyit említ, hogy a bejegyzések nem sérthetik mások jogait,¹²⁸ és azokon nem szerepelhet hamis, tisztességtelen állítás sem.¹²⁹

Azzal kapcsolatban, hogy egy Facebookos *like* véleménynyilvánítás-e, két új amerikai ügy említhető a közelmúltból: az egyik esetben a hamptoni sheriff vált meg hat alkalmazottjától, mert azok a közelgő sheriff-választások előtt a másik jelölt Facebook profilját kedvelték. A kerületi bíróság ebben az esetben megállapította, hogy az alkalmazottak kirúgása nem volt a *like*-hoz köthető, mert egy *like* nem azonos egy ajánlólevéllel, így nem explicit véleménynyilvánítás.¹³⁰ A másik esetben – ahol a bíróság ellentétes megállapításra jutott – a felhasználók perelték be a Facebookot, mert az a hozzájárulásuk nélkül ajánlott a nevükkel és fényképükkel a felhasználók által korábban kedvelt oldalt. A Facebook szerint viszont már a regisztrációval és a *like* gomb megnyomásával hozzájárultak ehhez a felhasználók.¹³¹

A Twitter is fejlettebb formában adta közre, hogy mit tekint nemkívánatos tartalomnak. A Twitter tiltja minden olyan bejegyzés közzétételét, amely önmagában gyűlöletbeszéd vagy személyek, szervezetek vagy faji, etnikai, nemzetiségi, vallási hovatartozáson, bőrszínén, nemen, életkoron, fogyatékoságán, szexuális irányultságon, nemi identitáson, veterán státuszon vagy más védett státuszon alapuló védett csoportok elleni uszítás, illetve emberek vagy állatok elleni erőszakos fenyegetés. Ezekon felül tiltják az olyan gyűjtő hangú beszédet, amely nagy valószínűséggel okoz kárt vagy vált ki erős negatív reakciót, és az olyan szervezetek részvételét, amelyek kiállnak a gyűlölet, a bűnelkövetés és a terrorizmus mellett.¹³² A sértő bejegyzésekkel kapcsolatban a Twitter is a már jól ismert *notice-and-take-down* módszert alkalmazza.¹³³ Mindemellett országokként is szelektál, hogy mit távolít el, ilyen alapon blokkolták egy neonáci felhasználó (@hannoverticker) profilját a német kormány kérésére.¹³⁴ 2016. január–júniusi időszakra vonatkozó jelentés szerint Franciaországban 4 fiókot és 51 *tweetet*, Németországban 4 fiókot és 4 *tweetet*, míg Magyarországon és az USA-ban egyet sem függesztettek fel.¹³⁵ A Twitter 2012 óta hozza nyilvánosságra beszámolóit, amelyekből kiderül, milyen mennyiségű tartalom törlésére került

sor az elmúlt időszakban, az azonban sajnos nem mindig világos, hogy a jelentett, de fennmaradt tartalmak törlésére miért nem került sor; jó pár esetben azért, mert a jelentett tartalmak nem voltak beazonosíthatóak.¹³⁶

2012-ben a Union of French Jewish Students 50 millió dolláros pert akasztott a Twitter nyakába, mert kérésük ellenére sem adták ki azok adatait, akik az oldalon #unbonjuif¹³⁷ és #unjuifmort¹³⁸ hashtagokkal tették ki bejegyzéseket. A Twitter arra való hivatkozással nem szolgáltatta ki az adatokat (bár a bejegyzéseket eltávolították), hogy az azokat tároló szerverek Kaliforniában vannak, ahová a francia joghatóság nem terjed ki.¹³⁹

A @hannoverticker esetben a Twitter blokkolta a neonáci csoport fiókját és újabbat sem engedtek létrehozni, viszont, mivel a német jog csak az ország határáig terjed, ezért ezek a *tweetek* máshonnan elérhetőek.¹⁴⁰ A Twitter öncenzúrája akképpen működik, hogy ahelyett, hogy folyamatosan szűrnék a *tweeteket*, inkább bizonyos tartalmakat tesznek elérhetetlenné adott közönségnek. Az ilyen tartalmak közévévőit viszont tájékoztatják erről,¹⁴¹ sőt, nyilvánosan elérhető, hogy milyen bejegyzések kerültek korlátozásra.¹⁴²

A Google (a Google+, a Hangouts és a Photos vonatkozásában)¹⁴³ ugyanazokat a tilalmakat sorolja fel, amelyeket a Twitter, bár külön kiemelik, hogy termékeiket a szólásszabadság platformjainak tekintik, és esetenként egyéni elbírálás alapján kivételt tehetnek bizonyos tartalmak tilalmának feloldására művészi vagy oktatási célból.

A YouTube a fenti kikötéseket már nem tartalmazza, viszont ahogy a fenti termékeknél, itt is megjelenik a szólásszabadságra való hivatkozás.¹⁴⁴ Kérdéses, hogy milyen változtatásokat eszközöl majd a YouTube az új AVMS irányelv megszületése után, amelyben, legalábbis a tervezet szerint, a videó-megosztó oldalakat a rajtuk elhelyezett tartalmakért ugyan szerkesztői felelősség nem terheli majd, hiszen azok rendezett tartalmaknak fognak minősülni, ezáltal választva el egymástól a VoD és a videó-megosztó oldalakat, mégis egyfajta szabályozási körbe vonja azokat.¹⁴⁵

Ugyan a Google-nek is van közösségi oldala, mégis a keresőmotor funkciójáról ismert. Nem a gyűlöletbeszéd terjedésének megakadályozása volt a tárgya a Google Spain and Google¹⁴⁶ ügynek, hanem egy személyről fellelhető és számára kellemetlen adatok eltávolítása, de mindenképpen mérőföldkőnek számít, ugyanis a mondás, miszerint az Internet nem felejt, lehet, hogy csak idáig volt igaz. A fenti ítélet ugyan nem teszi kötelezővé a keresőmotor szolgáltatók számára a gyűlöletbeszéd-tartalmak azonnali eltávolítását, de anynyi pozitív hatással mindenképpen bír, hogy még a tavalyi év során a Google, a Twitter és a Facebook – az országba beáramló menekültekkel szembeni gyűlöletbeszéd elszaporodásának megfékezésére – megállapodást kötött Németországgal, amelynek értelmében a gyűlöletbeszédet tartalmazó bejegyzéseket 24 órán belül eltávolítják.¹⁴⁷

Hogy a folyamatosan fejlődő technológia hány új utat nyit meg a gyűlöletbeszéd-tartalmak terjedéséhez, azt kiválóan példázza a Microsoft által fejlesztett, egyelőre csak tesztüzemben működő *chatbot*, Tay esete. Twitteres tesztüzeme során a többi felhasználó egy nap alatt megtanította Tay-t, hogyan legyen rasszista. A *chatbot* lényege, hogy a beérkező ingerekből táplálkozik, így ha tömegesen érik negatív „tanítások”, akkor azt fogja megjegyezni és használni, jelen esetben megosztani a Twitteren.¹⁴⁸ Mivel még a Microsoft is csak teszteli a *chatbotot*, így nem valószínű, hogy pár nap alatt néhány szélsőséges nézeteket valló ember összetákoljon egy hasonló *botot* és elárasza az Internetet rasszista kijelentésekkel, de az jól látszik, hogy bármilyen informatikai fejlesztés áldozatul eshet a gyűlöletkeltésnek.

A nem egységes szabályozás és az utólagos büntető, vagyoni vagy egyéb szankcióktól való félelem utat nyithat az öncenzúra terjedésének is, és lehet, hogy inkább minden kétes tartalmat eltávolítanak a szolgáltatók a retorziók elkerülése végett.¹⁴⁹ Az ilyen jellegű félelmekből táplálkozó visszafogottság, az ún. *chilling effect* gátja lehet az egyéni szabadságjogok kiteljesedésének.¹⁵⁰

4.3. Virtuális a valóságban

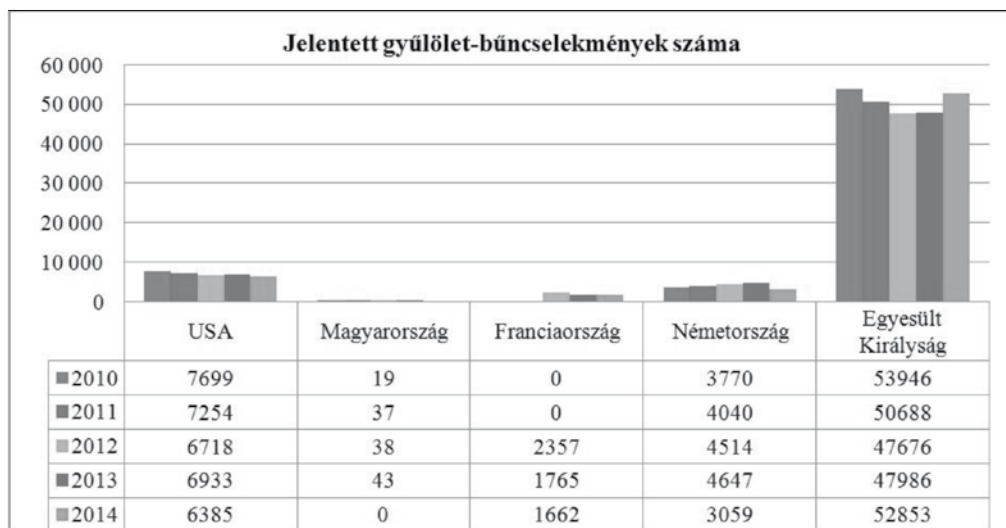
Ugyan a különböző közösségi média oldalak is kiváló terepül szolgálhatnak a gyűlöletbeszéd terjedésének, a legkoncentráltabban mégis az önálló gyűlöletcsoportok honlapjain találhatóak ilyen jellegű tartalmak. A SPLC 2015. évi beszámolója alapján a gyűlöletcsoportokhoz köthető internetes oldalak száma drámai növekedést mutat az USA-ban. Míg George W. BUSH elnök regnálásának utolsó évében az amerikai „hazafias” oldalak száma 149 volt, addig Barack OBAMA elnök megválasztása után a számuk hirtelen 512-re emelkedett, 2015-re pedig majdnem 1000 ilyen oldal üzemelt.¹⁵¹ Az amerikai gyűlöletcsoportok száma is emelkedett, egy év alatt (2014–2015) összesen 14%-kal.¹⁵² Érdekes lesz majd megnézni, hogyan alakulnak a fenti számok annak fényében, hogy Donald TRUMP mellett már több szélsőséges szervezet is kiállt.¹⁵³

Az aktuálpolitikai folyamatok persze nemcsak a tengerentúlon éreztetik hatásukat, az Egyesült Királyságban a 2016. június 24-i ún. Brexit referendum környékén nőtt meg látványosan a gyűlöletbeszéd-tartalmú bejegyzések száma. A Demos felmérése alapján a

népszavazást megelőző és követő 1-1 hét során összesen 16.151 gyűlölködő tweet jelent meg, ebből 13 236 a referendum utáni egy hétben látott napvilágot.¹⁵⁴

Az Anti-Defamation League (ADL) legutóbbi éves beszámolója alapján a gyűlölet-bűncselekmények száma az USA-ban 2015-ben legkevesebb 52¹⁵⁵ halálos áldozattal járt,¹⁵⁶ amely az 1995-ös oklahomai bombatámadás óta a legmagasabb érték.¹⁵⁷ Ebből az 52 emberből 20 főt a fehér faj felsőbbrendűségét hirdető csoportok gyilkoltak meg.¹⁵⁸

Egy összehasonlító kimutatás elkészítését megnehezíti, hogy adott időszakokra nincs adat, és a gyűlöletbeszéd/gyűlölet-bűncselekmények általánosan elfogadott definíciójának hiányában, ami adat van, sem feltétlenül jelenti minden országban ugyanazt. Tény, hogy az ilyen kimutatásoknak általánosan magas a látenciája, mégis érdekes módon a jelentett gyűlölet-bűncselekmények számával toronymagasan az Egyesült Királyság vezet, azok száma a 2010–2014-es időszakban több mint hétszerese az USA-ban elkövetett gyűlölet-bűncselekményeknek.¹⁵⁹

2. ábra – Jelentett gyűlölet-bűncselekmények száma a vizsgált országokban (Forrás: <http://hatecrime.osce.org>)

Még ha abból is indulunk ki, hogy az USA-ban más bűncselekményeket jelentenek gyűlölet-bűncselekményként, mint Európában, Németországban – hiába a legszigorúbb a vizsgált országok között a szabályozás – mégis több gyűlölet-bűncselekményt követtek el, mint Magyarországon vagy Franciaországon az azonos időszak alatt.

5. ÖSSZEGZÉS

Közelebb járunk-e ahhoz, hogy megoldást találjunk a XXI. század egyik jelentős kihívására és egységes szabályozási környezetet biztosítsunk az internetes tartalmak megítélésére? Attól függetlenül, hogy bizonyos mechanizmusokat, elveket átvettek európai országok az USA-tól, mégis, ahogy az a 3. és 4. fejezetekben látható, eltérés figyelhető meg a gyűlöletbeszéd európai és amerikai szabályozásában. Annak ellenére, hogy születnek együttműködési megállapodások és nemcsak országok, de egyes szolgáltatók is megpróbálnak tenni a gyűlöletbeszéd terjedése ellen, a 4. fejezetben kifejtettek világosan rámutatnak arra, hogy milyen nehézségekbe ütközik egy-egy állam, amikor az online tartalmak elérhetőségét kívánja korlátozni, és hogy mennyire megfélézhetetlen az Interneten elérhető rasszista-kirekesztő, esetenként uszító beszédek szaporodásának megakadályozása.

A gyűlöletbeszéd-gyűlölet-bűncselekmények kapcsolata tekintetében változó a helyzet: bizonyos országokban (Magyarország, Németország, Egyesült Királyság) a gyűlöletbeszéd-tartalmak elszapo-

rodásával egyetemben növekszik (de legalábbis egy sávon belül ingadozik) a gyűlölet-bűncselekmények száma, ugyanakkor a korreláció nem feltétlenül jelent ok-okozati összefüggést. Jelen esetben felvetődik a tyúk-tojás dilemma is, így egyértelműen nem jelenthető ki, hogy az Internet facilitálta gyűlölködő megnyilvánulások tömegessé válása egyértelműen magával hozná a gyűlölet-bűncselekmények elkövetésének gyarapodását. Más országokban (USA, Franciaország) viszont éppen hogy csökkent a jelentett gyűlölet-bűncselekmények száma, így a fenti állítás már ezért is megdőlni látszik. Véleményem szerint egyik – tehát sem az amerikai, sem pedig az európai – szabályozás sem tekinthető sikeresnek. Európában attól függetlenül, hogy jóval szigorúbb szabályozás van életben, mégis követnek el védett csoportok elleni bűncselekményeket, ráadásul – ahogy az a 4.4 alfejezetben is látszik – egyes országokban jóval magasabb arányban, mint az USA-ban.

Mivel nincs önálló szabályozás az online gyűlöletbeszéd-tartalmakra nézve, így ezekre is a „régis szabályokat” húzzák rá, valamint az offline szabályozás kiterjesztő értelmezésével próbálnak megoldást keresni az online problémákra. Úgy gondolom, hogy az offline szabályokat bizonyos mértékben lehet alkalmazni az online világban is, de a technológia fejlődésével ez idővel már nem lesz lehetséges. Már ma is kérdéseket vet fel, hogy például egy-egy tweet vagy Facebook bejegyzés jogsértő-e, ha a köztelevőnek ad absurdum csak egy ismerőse/követője van. Ugyan időről időre születnek kísérletek az online tartalmak szabályozására és egyfajta önkorláto-

zás is megfigyelhető a szolgáltatók körében – igaz, személy szerint nem tartom szerencsésnek, hogy egy bármiféle jogi előképzettség nélküli adminisztrátor döntson esetről a bejegyzések sorsáról, és a teljes automatizáltság sem gondolom, hogy gyógyír lenne – egyelőre nem látszik megoldódnia a gyűlöletbeszéd-tartalmak siker korlátozása.

Utópisztikus álom csupán egy olyan nemzetközi standard felállítása, amelynek mentén egységesen lehetne szabályozni az internetes tartalmakat, de ilyen törekvések nélkül – úgy vélem – nem lesz megoldása a problémának. Talán épp itt az ideje eldönteni, hogy mit utálunk jobban?

Jegyzetek

- 1 Vö. Bragyova András: Semlegesség – pártatlanság – elfogulatlanság, *Politikatudományi Szemle*, 2/3. p. 138.
- 2 Tóth Gábor Attila: A jogok törvénye – Értekezés az alkotmányos szabadságról, Budapest, Gondolat Kiadó, 2014. p. 46.
- 3 Eliot Engel: Simon Wiesenthal Center's 2013 Digital Terror/Hate Capitol Hill Briefing, <http://www.wiesenthal.com/site/pp.asp?c=lskWLBpJLnF&b=8683381> [2017.09.25]
- 4 Erik Bleich: Freedom of Expression versus Racist Hate Speech: Explaining Differences Between High Court Regulations in the USA and Europe, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2013. p. 2. LaShel Shaw: Hate Speech in Cyberspace: Bitterness without Boundaries, *Notre Dame Journal of Law, Ethics & Public Policy* Vol. 25, Issue 1, Article 9, 2012
- 5 Michael Rosenfeld: Hate speech in constitutional jurisprudence: A comparative analysis, *24 Cardozo Law Review*, 2003. p. 1523.
- 6 Robert A. Kahn: Why do Europeans ban hate speech? A debate between Karl Loewenstein and Robert Post, *Hofstra Law Review*, Vol.41:545. p. 545.
- 7 Yulia A. Timofeeva: Hate Speech Online: Restricted or Protected? Comparison of Regulations in the United States and Germany, *J. Transnational Law & Policy*, Vol. 12:2. p. 254.
- 8 Bleich: Freedom of Expression. p. 9.
- 9 Ideértve még olyan megkülönböztető tulajdonságokat is, mint például az életkor, fogyatékoság, foglalkozás, társadalmi osztály stb.
- 10 Eric Barendt: Freedom of Expression In: Michael Rosenfeld – András Sajó (szerk.): *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*, Oxford, Oxford University Press, 2012. p. 904.
- 11 Gondolatok piaca lásd Erik Bleich: *The freedom to be racist?* Oxford, Oxford University Press, 2011. p. 62–63.
- 12 Alien and Sedition Acts 1798, majd Sedition Act 1918, 40 Stat. 553
- 13 315 U.S. 568 (1942)
- 14 343 U.S. 250 (1952)
- 15 Bleich: *The freedom to be racist?* p. 66–67.
- 16 538 U.S. 343 (2003)
- 17 No. 35071/97.
- 18 Koltay: *A gyűlöletbeszéd korlátozása Magyarországon*, Budapest, CompLex, 2013. p. 232–233.
- 19 No. 65831/01.
- 20 Koltay: *A gyűlöletbeszéd*. p. 230–231.
- 21 1936. c. 6.
- 22 1965. c. 73.
- 23 1986. c. 64.
- 24 1988. c. 27.
- 25 Bárányi Gergely: *A gyűlöletbeszéd Magyarországon*, Budapest, Scolar Kiadó, 2009. p. 170.
- 26 2006. c. 1.
- 27 Barendt: Freedom of expression in the United Kingdom under the Human Rights Act 1998 In: Koltay András (szerk.): *Butterflies upon a Wheel? Selected Papers on Free Speech and on the Free Press*, Budapest, MTA, 2013. p. 196.
- 28 Barendt: Freedom of expression in the United Kingdom. p. 197.
- 29 Steven Hopkins: Britain First Leader Paul Golding And Deputy Jayda Fransen Arrested Following Luton 'Christian Patrol' http://www.huffingtonpost.co.uk/2016/02/15/britain-first-leader-paul-golding-arrested_n_9237718.html [2017.09.25]
- 30 MEND: Britain First leaders charged with offences over 'Christian patrol' in Luton, <https://mend.org.uk/news/britain-first-leaders-charged-with-offences-over-christian-patrol-in-luton/> [2017.09.25]
- 31 2010. c. 15.
- 32 Equal Pay Act (1970), Sex Discrimination Act (1975), Race Relations Act (1976), és a Disability Discrimination Act (1995).
- 33 Bleich: *The freedom to be racist?* p. 19.
- 34 Moise Schwab: ANTI-JUIF, L', www.jewishencyclopedia.com/articles/1582-anti-juif-1 [2017.09.25.]
- 35 Carmelo Lisciotta: Der Stürmer, www.holocaustresearchproject.org/holoprelude/dersturmer.html, [2017.09.25.]
- 36 Bleich: *The freedom to be racist?* p. 20.
- 37 Alexander Brown: Hate Speech Law – A Philosophical Examination, New York, Routledge, 2015. p. 42.
- 38 Gilles Devers: Vichy: L'antisémitisme légalisé, <http://lesactualitesduroit.20minutes-blogs.fr/archives/2010/07/25/vichy-l-antisemitisme-legalise.html> [2017.09.25.]. 1944. augusztus 9. napján kelt rendelet a köztársaság helyreállításáról.
- 39 Bleich: *The freedom to be racist?* p. 21.
- 40 No. 90-615. 1990. július 13.
- 41 Bárányi i. m. p. 168., Raffi Wartanian: Memory Laws in France and their Implications: Institutionalizing Social Harmony, <https://www.humanityinaction.org/knowledge-base/117-memory-laws-in-france-and-their-implications-institutionalizing-social-harmony> [2017.09.25.]
- 42 Bárányi i. m. p. 169.
- 43 Brigitte Bardot: Un Crie Dans Le Silence, http://ukraine-files.at.ua/_ld/3/393_Brigitte_Bardot.pdf [2017.09.25.]
- 44 Michele Finck: Brigitte Bardot's repeated convictions for inciting racial hatred, <http://freespeechdebate.com/en/case/brigitte-bardots-repeated-convictions-for-inciting-racial-hatred/> [2017.09.25.]
- 45 David Hearst – Paul Webster: Anti-gay, anti-Islam Bardot to be sued, <https://www.theguardian.com/world/2003/may/15/france.davidhearst> [2017.09.25.]
- 46 Thierry Leveque – Francois Murphy: Brigitte Bardot on trial for Muslim slur, <http://www.reuters.com/article/us-france-bardot-muslims/brigitte-bardot-on-trial-for-muslim-slur-idUSL1584799120080415> [2017.09.25.]
- 47 Ligue contre le racisme et l'antisémitisme
- 48 Michael Herz–Molnár Péter: *The content and context of hate speech: Rethinking regulation and responses*, Cambridge, Cambridge University Press, 2012. p. 152–153.
- 49 1871. évi német büntető törvénykönyv 2016. november 4-i módosítása
- 50 Nigel Foster–Sule Satish: *German Legal System and Laws*, Oxford, Oxford University Press, 2010.
- 51 Bárányi: i. m. p. 163–164.
- 52 Tim Worstall: Internet Censorship: You Can't Play Wolfenstein 3D in Germany, <https://www.forbes.com/sites/timworstall/2012/05/11/internet-censorship-you-cant-play-wolfenstein-3d-in-germany/#6091e1b64fce> [2017.09.25.]
- 53 Koltay András: *A szólásszabadság alapvonalai – magyar, angol és amerikai összehasonlításban*, Századvég Kiadó, Budapest, 2009. p. 49.
- 54 1878. évi V. törvény cikk a magyar büntető törvénykönyv a bűntettekről és vétségekről 172. § (2) bek.
- 55 1921. évi III. törvény cikk 8. §, 1946. évi VII. törvény cikk, BHő és az 1961. évi V. törvény a Büntető Törvénykönyvről, igaz, ez utóbbiban már szerepelt a „közösség megsértése” is.
- 56 30/1992. (V. 26.) AB határozat, II/2.
- 57 Uo.
- 58 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről 332. § c) bek.
- 59 Szabó Albert 1993-ban alapította meg és jegyeztette be a Világnemzeti Néppuralmista Pártot, amelynek összejövetelein Szálasi Ferenc arcképe lógott a falakról, karlendítéssel üdvözölték egymást a tagok, és olyan kifejezések hangzottak el, mint pl. „Nem mennek haza Izraelbe, hanem itt eszi őket a fene, és a magyar nemzet ellen dolgoznak.” [...] és vannak kulturálisan alacsonyabb rendű fajok, ilyen a negroid típusú, és más, egyéb, alacsony szinten élő, leledző nép.” Bárányi: i. m. p. 87.
- 60 Bárányi: i. m. p. 87.
- 61 Majtényi László – Szabó Máté Dániel: *Információs és médiajog II.*, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2014. p. 115., 2215/2010. számú büntető elvi határozat.
- 62 „Incitement to violence”
- 63 249 U.S. 47 (1919) – A vádlott kritizálta az államot az I. világháborús sorozások kapcsán, de a Legfelső Bíróság úgy találta, hogy vádlott beszédét nem védi az Első Alkotmánykiegészítés, mert az egyértelmű és valós veszélyt jelentett az amerikai hadsereg sorozási és felvételi ellátására.
- 64 Herz–Molnár: i. m. p. 251.
- 65 250 U.S. 616 (1919)
- 66 Herz–Molnár: i. m. p. 116.
- 67 559 U.S. ____ (2010)
- 68 Herz–Molnár: i. m. p. 116.
- 69 „Imminent lawless action”
- 70 395 U.S. 444 (1969)
- 71 *Brandenburg v. Ohio* 395 U.S. 444 (1969) Annotation
- 72 Alan Travis: After 44 years secret papers reveal truth about five nights of violence in Notting Hill, <https://www.theguardian.com/uk/2002/aug/24/artsandhumanities.nottinghillcarnival2002> [2017.09.25.], The University of Warwick Library, Modern Records Center: The Notting Hill riots of 1958, <https://www2.warwick.ac.uk/services/library/mrc/studying/docs/racism/riots> [2017.09.25.]
- 73 Charlie Hebdo: Gun attack on French magazine kills 12, <http://www.bbc.com/news/world-europe-30710883> [2017.09.25.]
- 74 Andreas Hieronymus: *Racist violence in Germany*, Brüsszel, ENAR, 2011. p. 7–8.
- 75 Koltay: *A gyűlöletbeszéd*. p. 55.
- 76 Koltay: *A gyűlöletbeszéd*. p. 51–55.
- 77 Koltay: *A gyűlöletbeszéd*. p. 68–69.
- 78 „Ne sírni tessék, hanem keresni a lehetőséget az elencsapásra. A ti utcasarkotokon tán nem ácsorog egy drapp galéri? Szedjétek össze húsz embert, menjétek le, és egy szó nélkül verjétek szét őket.” – Koltay: *A gyűlöletbeszéd*. p. 70.
- 79 Hegyi Szabolcs: Jól döntött az uszításról a bíróság, http://ataszjelenti.blog.hu/2013/01/09/jol_dontott_az_uszitasrol_a_birosag [2017.09.25.], Az uszítást jogerősen megállapította, a büntetést viszont jelentősen enyhítette a bíróság, <https://tasz.hu/szolasszabadsag/az-uszitas-jogerosen-megallapította-buntetést-viszont-jelentősen-enyhítette-birosag/> [2017.09.25.]
- 80 Devecser, <http://gyuloletellen.hu/node/38> [2017.09.25.]
- 81 Uo.
- 82 Uo.
- 83 Az Alapvető Jogok Biztosának Jelentése az AJB-6234/2012 ügyben
- 84 Devecser, <http://gyuloletellen.hu/node/38> [2017.09.25.], Koltay: *A gyűlöletbeszéd*. p. 70.
- 85 BH 2005.46.
- 86 72-546. sz. törvény a Rasszizmus elleni harcról (1972. július 1.)
- 87 Herz–Molnár: i. m. p. 150.
- 88 Jacob Poushter: 40% of Millennials OK with limiting speech offensive to minorities, <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2015/11/20/40-of-millennials-ok-with-limiting-speech-offensive-to-minorities/> [2017.09.25.]
- 89 Herz–Molnár: i. m. p. 154.
- 90 Richard N. Winfield – Janine Tien: *The Danish Cartoons Controversy: Hate Speech Laws and Unintended Consequences In: Péter Molnár (szerk.): Free Speech and Censorship Around the Globe*, Budapest–New York, Central European University Press, 2015. p. 486.

- 91** Tilk Péter: A gyűlöletbeszéd szabályozásának néhány előzetes értékelési szempontja, *Magyar Jog*, 50:6, 2003. p. 329.
- 92** Vö. Lehideux and Isorni v. France, no. 55/1997/839/1045, 1998. szeptember 23-i ítélet 55. bek.
- 93** Szabó Máté: Az emberi jogok és a biztonság konfliktusai a 21. században In: Szabó Máté (szerk.): *Emberi jogok alapvető jogok? – Esélyek és veszélyek az Ombudsman szemével*, Budapest, Kairosz Kiadó, 2011. p. 47–48. Eric Barendt: *Freedom of Speech*, Oxford, Oxford University Press, 2007. p. 451.
- 94** Andrew Perrin–Maeva Duggan: *Americans' Internet Access: 2000-2015*, <http://www.pewinternet.org/2015/06/26/americans-internet-access-2000-2015/> [2017.09.25.]
- 95** Internet usage statistics, <http://www.internetworldstats.com/stats.htm> [2017.09.25.]
- 96** Eliot Engel: Simon Wiesenthal Center's 2013 Digital Terror/Hate Capitol Hill Briefing, <http://www.wiesenthal.com/site/pp.asp?c=IsKWLBpJLnF&b=8683381> [2017.09.25.]
- 97** Mark Potok: The Year in Hate and Extremism, <https://www.splcenter.org/fighting-hate/intelligence-report/2016/year-hate-and-extremism> [2017.09.25.]
- 98** Kiss Zoltán: *A kultúra és a tömegkommunikáció jogi szabályai*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2006. p. 319.
- 99** Daxton R. Stewart: *Social Media and the Law—A Guidebook for Communication Students and Professionals*, New York, Routledge, 2013. p. 15. és Joann Pan: Deleted Facebook Pictures May Still Lurk on the Internet, <http://mashtable.com/2012/02/06/deleted-facebook-pictures-still-exist/#GIZ6Ronoj5q0> [2017.09.25.]
- 100** Cairns v. Modi 2012, EWCA Civ 1382.
- 101** Laura Scaife: *Handbook of social media and the law*, Abingdon—New York, Informa Law from Routledge, 2015. p. 53.
- 102** Iginio Gagliardone—Danit Gal—Thiago Alves—Gabriela Martinez: *Countering Online Hate Speech*, Paris, UNESCO, 2015. p. 14.
- 103** Barendt: *Freedom of Speech*. p. 451.
- 104** Gagliardone et al. i. m. p. 20.
- 105** United Nations: *Guiding Principles on Business and Human Rights*, http://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf [2017.09.25.]
- 106** Gagliardone et al. i. m. p. 28.
- 107** United Nations: *Annual report of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Addendum*, http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Opinion/SeminarRabat/Rabat_draft_outcome.pdf [2017.09.25.]
- 108** ARTICLE 19: *The Camden Principles on Freedom of Expression and Equality*, London, Article 19, 2009.
- 109** Stewart: i. m. p. 24.
- 110** [2008] EWCA Civ 518
- 111** Scaife: i. m. p. 59–60.
- 112** Telecommunications Act of 1996, S.652, Title V.
- 113** No. B205643.
- 114** Scaife: i. m. p. 77.
- 115** 2013 c. 26.
- 116** MEMO/16/1895
- 117** 2010. évi CLXXXV. tv. a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról.
- 118** 2010. évi CIV. tv. a sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól.
- 119** Kerekes Sugárka: *Fogalommeghatározások In: Koltaay András—Lapsánszky András (szerk.): Médiajogi kommentárok*, Budapest, Wolters Kluwer, 2014. p. 30.
- 120** Vö. 19/2014. (V. 30.) ABH. Nádori Péter: *Kommentek a magyar interneten: a polgári jogi gyakorlat*, In *Medias Res* 2012/2. 321.
- 121** No. 64569/09.
- 122** No. 22947/13.
- 123** Igazságügyi Minisztérium *Emberi Jogi Munkacsoport Titkársága Véleménynyilvánítás Szabadságáért Felelős Tematikus Munkacsoport* 2016. május 17-i emlékeztetője, lktatószám: VII/41/2/2016.
- 124** Stewart: i. m. p. 23.
- 125** Facebook: *Community standards*, <https://www.facebook.com/communitystandards> [2017.09.25.]
- 126** Facebook: *Statement of Rights and Responsibilities*, <https://www.facebook.com/legal/terms>, 3. pont (6-7) [2017.09.25.]
- 127** Nadia Drake: *Help, I'm Trapped in Facebook's Absurd Pseudonym Purgatory*, <https://www.wired.com/2015/06/facebook-real-name-policy-problems/> [2017.09.25.], Facebook Help Community: *Why did i get locked out of my account for my name allegedly being "fake"?* <https://www.facebook.com/help/community/question/?id=1478197509085050> [2017.09.25.]
- 128** Facebook *Pages Terms*, https://www.facebook.com/page_guidelines.php A. pont (vi) [2017.09.25.]
- 129** Uo. IV. pont (D), Scaife i. m. p. 83.
- 130** Stewart i. m. p. 2.
- 131** Stewart i. m. p. 2., David Louie: *Lawsuit challenges Facebook 'like' ads*, <http://abc7news.com/archive/8474432/> [2017.09.25.]
- 132** Twitter *Ad Policies*, <https://support.twitter.com/articles/20170425#> [2017.09.25.]
- 133** Twitter: *A szabálysértések bejelentése*, <https://support.twitter.com/articles/20170506#> [2017.09.25.]
- 134** Scaife i. m. p. 45.
- 135** Twitter: *Removal requests*, <https://transparency.twitter.com/en/removal-requests.html> [2017.09.25.]
- 136** Scaife: i. m. p. 46.
- 137** „Egy jó zsidó”
- 138** „Egy halott zsidó”
- 139** Scaife: i. m. p. 157–158.
- 140** Scaife: i. m. p. 159.
- 141** Twitter: *Tweets still must flow*, https://blog.twitter.com/official/en_us/a/2012/tweets-still-must-flow.html [2017.09.25.]
- 142** Lumen adatbázis, <https://lumendatabase.org/twitter> [2017.09.25.]
- 143** Google *Terms and Policies*, <https://www.google.com/intl/en-US/+policy/content.html> [2017.09.25.]
- 144** YouTube *Hate Speech*, <https://support.google.com/youtube/answer/2801939?hl=en> [2017.09.25.]
- 145** MEMO/16/1895.
- 146** C-131/12.
- 147** Oliver Ellrodt—Joseph Nasr: *Facebook, Google, Twitter agree to delete hate speech in 24 hours: Germany*, <http://www.reuters.com/article/us-germany-internet/facebook-google-twitter-agree-to-delete-hate-speech-in-24-hours-germany-idUSKBN0TY27R20151215> [2017.09.25.]
- 148** James Vincent: *Twitter taught Microsoft's AI chatbot to be a racist asshole in less than a day*, <https://www.theverge.com/2016/3/24/11297050/tay-microsoft-chatbot-racist> [2017.09.25.], Samuel Gibbs: *Microsoft's racist chatbot returns with drug-smoking Twitter meltdown*, <https://www.theguardian.com/technology/2016/mar/30/microsoft-racist-sexist-chatbot-twitter-drugs> [2017.09.25.]
- 149** Székely László: *Magyar sajtó- és médiajog*, Budapest—Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2007. p. 30.
- 150** *The Chilling Effect in Constitutional Law*, *Columbia Law Review*, Vol. 69, No. 5. 808.
- 151** SPLC: *'Patriot' Groups 1995–2015*, <https://www.splcenter.org/sites/default/files/patriot-group-chart-2015-web-gif4.gif> [2017.09.25.]
- 152** SPLC: *Hate Groups 1999–2015*, https://www.splcenter.org/sites/default/files/hate_group_list.png [2017.09.25.]
- 153** Ben Schreckinger: *White supremacist groups see Trump bump*, <http://www.politico.com/story/2015/12/donald-trump-white-supremacists-216620> [2017.09.25.]
- 154** DEMOS: *Brexit, The digital Aftermath*, <https://www.demos.co.uk/wp-content/uploads/2016/07/Dispatches-Brexit-Demos.pdf> [2017.09.25.] p. 14–16.
- 155** Az 52 gyilkosságból 48-t lőfegyverrel követtek el – ADL: *Murder and Extremism in the United States in 2015*, <https://www.adl.org/news/article/murder-and-extremism-in-the-united-states-in-2015#.VymqIoSyOko> [2017.09.25.]
- 156** SPLC: *Killings 2015*, <https://www.splcenter.org/sites/default/files/killings.png> [2017.09.25.]
- 157** Mark Potok: *The Year in Hate and Extremism*, <https://www.splcenter.org/fighting-hate/intelligence-report/2016/year-hate-and-extremism> [2017.09.25.]
- 158** ADL: *Murder and Extremism in the United States in 2015*, <https://www.adl.org/news/article/murder-and-extremism-in-the-united-states-in-2015#.VymqIoSyOko> [2017.09.25.]
- 159** OSCE ODIHR: *What is hate crime*, <http://hatecrime.osce.org/> [2017.09.25.]